

KUTADGU BİLİG'DE EĞİTİM-ÖĞRETİM ANLAYIŞI

Yıldız KOCASAVAŞ (*)

ÖZET

Türklerde, eski Türk takviminin ıslah edilmesi ve yazının yaygınlaştırılması gibi durumlar oldukça geniş bir eğitim-öğretim teşkilatının varlığını ortaya koyan sağlam delillerdir. Yalnız dönemi için değil, asırlar boyunca tarihten ibret alınması düşüncesi ile taşlara kazılarak herkesin görebileceği meydanlara dikilen kitabeler, Türk toplumunda geniş bir okur-yazar kesiminin bulunduğunu göstermektedir. Yine, pozitif bilgiye verilen önemi gösteren bir diğer kanıt da 11. yy. eserlerinden Kutadgu Bilig'dir. Burada eğitim-öğretime yer veren beyitler pek çok olup konu çeşitliliğiyle de dikkati çekmektedir. Bunlar, baba-çocuk ilişkisi, çocuk terbiyesi ve tavsiyeler, öğrenmenin yaşadıkça sürmesi, görüp öğrenmenin önemi, öğretene ve öğrenenin insan olabileceği, akıl ve bilginin değeri, insanın bilgiyle yükseleceği, dünyaya bilgi ile hakimiyet sağlayacağı, kitabın önemi, bilinenlerin yazıya aktarılmasının önemi, kalem-kılıç ilişkisi, törelerin etkisi, emeğe saygı, yeteneklerin değerlendirilmesi, davranış güzelliğinin takdir edilmesi vb. şekillerdedir.

Anahtar Sözcükler: Pozitif Bilgi, Eğitim-Öğretim, Kutadgu Bilig, Çocuk Terbiyesi.

ABSTRACT

In Turkic societies, situations such as reorganization of old Turkish calendar and making writing widespread are strong evidences for the existence of a large educational organization. Inscriptions that are carved into stones and put on squares in order for people to see and learn lessons both in the era and throughout history show that there has been a large literate population in Turkic societies. Another evidence for the importance given to positive knowledge is Kutadgu Bilig, an 11th century piece. In Kutadgu Bilig, there are a lot of verses that are about education and the variety of topics is remarkable. Some of the topics are parents-children relationship, child education and advices, lifelong learning, importance of learning by experience, teacher's and learner's being

* İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

humans, the value of mind and knowledge, that people's level will elevate with knowledge, that people will rule the world with knowledge, the importance of book, the importance of writing what is known, relation of pen and sword, the effect of traditions, respect for labor, utilizing skills, appreciation of good character.

Key Words: Positive Knowledge, Teaching and Education, Kutadgu Bilig, Child Education, Advices.

Eski Türklerde pozitif bilgiye verilen önem, Karahanlı ve İslâmiyet dönemi Türk edebiyatının ilk büyük eseri *Kutadgu Bilig*'de gözler önüne serilir. Bu fikirler *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te de açıkça görülmekte olup *kut belgüsi bilig* "devlet alâmeti bilgidir" şeklindeki Türk atasözü 900 yıl önce yazıya geçirilmiş bulunmaktadır.¹

İ. Kafesoğlu'na göre "Türklerde eski Türk takviminin (Gök-Türk çağında) islah edilişi ile, bilhassa yazının yaygınlaştırılmış olması gibi durumlar oldukça geniş bir eğitim-öğretim teşkilâtının mevcudiyetini ortaya koyan sağlam delillerdi. Yalnız o zaman için değil, nesiller boyunca tarihten ibret alınması düşüncesi ile taşlara kazılarak, meskûn mahal meydanlarına dikilen kitabeler, Türk topluluğunda kalabalık bir okur-yazar tabakanın bulunduğuna işaret etmekte idi. Bunlara ayrıca, başta at terbiyesi olmak üzere, türlü cinsten hayvan yetiştiricilik, bakım, hastalıklardan koruma veya tıbbî müdahale.. usullerini öğreten uzmanların ve savaşçı bir millete çeşitli silâh, giyim, yiyecek hazırlayan on binlerce zanaatkârın yetiştirilmesi de ilâve edilmelidir. Gerçi bunlardan bir kısmı pratik şekilde ustalık-çıraklık tarzında öğretilirdi, fakat Türk dilinin ses tonlarına uygun fonetik bir alfabenin ortaya konması, astronomi, okur-yazar'ların artırılması gibi doğrudan doğruya teorik alanlarda düzenli bir eğitime de ihtiyaç olduğu aşîkârdı" (1988: 325-326).

Kutadgu Bilig, mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmış 6645 beyitlik bir siyasetnamedir. Ancak, burada çeşitli görüş ve düşünceler içeren beyitlerin nasihatname tarzında kaleme alındığı da dikkati çekmektedir.

Eski Türk edebiyatına İran ve Arap edebiyatından geçen nasihatname türü, öğretici niteliktedir. İçinde atasözleri, özdeyişler, deyimler, din büyüklerinin, tarikat ulularının seçilmiş sözleri, bazen manzum, bazen mensur olarak yer alır. Nasihatnamelerin çoğu ahlâkîdir. Nasihatnameler içinde yalnız dinî nitelikte olanları, Kur'an ve hadislerden birtakım örnek sözler alınarak yazılanları da

¹ *Dîvânü Lugâti't-Türk*, I, s. 427-428; Ayrıca bk. İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 326-327

vardır. İslâm edebiyatında en ünlü nasihatname, İran şairi Feridüddin Attar'ın *Pendname* adlı eseridir.² Türk edebiyatında bu türün en çok tanınan örneği Nabi'nin (1642-1712) *Hayrâbâd* ve *Hayriye* adlı eserleridir (*Büyük Lûgat ve Ansiklopedi -Meydan Larousse-*, IX, s. 237).

W. Barthold 1918'de neşrettiği İslâm Medeniyeti Tarihi'nde "Eski ve Ortaçağlarda çok kere babadan oğullarına nasihat şeklinde" hazırlanmış eserlerin her millette mevcut bulunduğunu, XI. yy.da yazılan "Kabusnâme'nin bunlardan biri" olduğunu, "Hayattan örneklerin ve tarihî vakaların zikredildiği bu nevi kitapların bugün dahi ehemmiyetlerini kaybetmediklerini" hatırlattıktan sonra "Fakat *Kutadgu Bilig*'de bu gibi şeyler göremiyoruz. Onda yalnız tatsız mecazlar (meselâ, şairimiz "adalet"i emîr, "devlet"i vezir olarak gösteriyor) ve hayattan çok uzak birtakım kuru nasihatler buluyoruz" demektedir (Kafesoğlu, 1980: 6). Halbuki, sadece eğitim ve öğretimle ilgili toplanan aşağıdaki beyitler bile Barthold'un esere yüzeysel şekilde baktığını göstermektedir.

R. R. Arat'a göre *Kutadgu Bilig* ne vakaları nakleden bir tarih, ne mıntika ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din adamlarının içtihatlarını toplayan bir telif, ne hakîmlerin fikirlerine istinad eden bir felsefe, ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır. Yusuf birçoklarının iddia ettikleri gibi mansıp sahiplerine, iyi olmaları için, tatsız mecazlarla ahlâk dersi veren kuru bir nasihatçi olmaktan ziyade, insan hayatının mânasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki vazifesini tayin eden bir hayat felsefesi kurmuş olan en geniş mânada bir âlim mütefekkindir (Arat I: XXV).

Nasihatname tarzında bir siyasetname olan *Kutadgu Bilig*'de esas tem "ideal insan"dır. Yusuf Has Hâcib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur. Yusuf Has Hâcib, ekseriyetle "dinle bak, şair ne demiş" veya "şair de buna benzer bir söz söylemiş" anlamındaki bir ikaz ile konuya ilişkin bir dörtlük verir.³ Eserde, eğitim ve öğretime yer veren beyitlere de rastlanmaktadır. Bu beyitler, pek çok olmanın yanı sıra çeşitli konuları içermeleriyle de dikkat çekmektedir. Bunlar; baba-çocuk ilişkisi, ne ekersen onu biçersin anlayışından hareketle çocuk terbiyesi ve tavsiyeler, çocuk yetiştirmede emek ve çocuğun şekillenmesi, bugünün küçüğü deyip geçmemek gerektiği, çocuğa nasihat, ana-babanın hoşnut edilmesi, öğrenmenin yaşadıkça sürdüğü, devamlılığı, görüp öğrenmenin önemi, öğreten ve öğrenenin insan olabileceği, akıl ve bilginin değeri, insanın bilgiyle yükseleceği, itibar kazanacağı ve bilginin insanda bir farklılık yaratacağı, dünyaya bilgi ile hâkimiyet sağlayacağı, kitabın ve yazının önemi, kitapla eğitim-öğretim, bildiklerini yazıya aktarmanın önemi,

² Ayrıntılı bilgi için bk. Feridüddin-i Attar, *Pendname* (çev. M. Nuri Gencosman), Emre, *Terceme-i Pendnâme-i Atar* (Haz. Azmi Bilgin), İstanbul 1998

³ Ayrıntılı bilgi için bk. A. Bican Ercilasun, "Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Başlangıcından Günümüze Kadar Bütünlük Türk Klâsikleri*, I, s. 134

yol göstericilik, âlimlere saygı göstermek gerektiği ve onların ülkelerine çok faydalarının dokunacağı konusu, kalem ve kılıç ilişkisi, kalemle iyinin-doğrunun gösterilmesi, törelerin etkisi, töre ve usulü öğrenme, emeğe saygı, insanlara nasıl davranılması gerektiği, yeteneğin değerlendirilmesi, davranış güzelliğinin takdir edilmesi vb. gibidir.

Bu konulara sıra ile bakacak olursak;

A. Baba-çocuk (~Ebeveyn-çocuk) ilişkisi

*Kutadgu Bilig'*de baba-çocuk ilişkisine dair pek çok beyit yer almaktadır. Bunlarda; oğulun yaşça küçük olması dolayısıyla babayla bir tutulamayacağı (Türklerde büyüğe saygı gereği), daha aşağı derecede tutulması gerektiği, babadan oğula nasihatler, babanın oğlunun yetişmesi için emek sarf etmesi gerektiği, böyle olursa oğlunun iyi yetişebileceği, ana babanın da bundan ötürü mutluluk duyacağı, tersi bir durumda yani sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmadığında çocuğun heder olacağı, artık ondan ümidin kesilmesi gerektiği; eğer çocuk babası, bilgili ve zeki ise oğluna dalma sıkı bir terbiye vermesi gerektiği anlatılır. Eğer çocuklar nazlı yetiştirilirse ailenin ileride üzülmesi kaçınılmazdır. Baba, çocuğunu küçükken başı boş bırakırsa, suçlu çocuk değil, babadır. Yine, çocukların tavır ve davranışları kötü ise suçlu baba (yani aile)dir, çünkü onu iyi yetiştirememiştir. Baba, çocuğuna iyi terbiye veremezse arkadan gelenler kendisine gülecektir. Çocukları eğitmek ve bilgi öğretmek gerekir, böylelikle onlar, faydalı bireyler olarak yetişeceklerdir. Dolayısıyla, çocukların iyi veya kötü olmalarına sebep, anne-babalarıdır. Onların tutum ve davranışları çocuğun nasıl bir birey olacağını belirleyen başlıca faktördür. Bunlar dikkate alınırsa çocuğun tutum ve davranışları düzgün olur; iyi ahlâklı, yetiştir, meziyet sahibi olur. Bu yüzden de çocuğu başı boş bırakmamak, yanlış davranışlarına engel olmak gerekir. "Ağaç yaşken eğilir." atasözünde işaret edildiği gibi bilgi çocuğa küçükken öğretilmeye başlanmalıdır, böylece hayatta başarılı olacaktır. *Kutadgu Bilig'*de, günümüz eğitim anlayışıyla ters düşen 'dayak'la ilgili olarak, "gerektiğinde oğula-kıza acımadan dayak atılması gerektiği, dayağın onlara bilgi öğreteceği" görüşüne yer verilir. Halbuki dayak, çocuğu olumlu değil, olumsuz yönde etkileyecektir. Esere göre, çocuk, anne-babasını hoşnut etmeli, onlara hizmet etmelidir. Böylece pek çok fayda elde edecektir. Kimin ona biraz emeği geçerse, çocuk buna karşılık daha fazlasını yapmalıdır. Bu görüşler dinin etkisiyle, daha ziyade de Türk töresi, örf ve âdetleri doğrultusunda dile getirilmiştir. Burada ayrıca eski bir atasözüne de yer verilmektedir: Yere ne ekilirse, yine o biter. Aile çocuğun yetişmesi esnasında dikkatli ve titizlikle hareket etmelidir, çünkü ortaya çıkacak sonuçlardan sorumludur. Küçüklere yol-iz büyükler tarafından gösterilir. "Çocuk, babasını ne kadar hoşnut ederse, o kadar hayır duasını alacak, yükselecek, başarıya ulaşacaktır." görüşü yine

inanış ve âdetlerin etkisiyle yazılmış sözlerdir. Muhakkak ki çeşitli başlıklar altında verilen beyitler aşağıda yer alanlardan genellikle fazladır. Bunlarda bir sınırlamaya gidilerek beş tanesinin alınması uygun görülmüş, diğerleri parantez içinde gösterilmiştir (bk. 186, 187, 1219-1221, 1223, 1224, 1226, 1227, 1228, 1486, 1490, 1493, 1494, 1569, 1597, 1793, 1802, 1803).

1218	ata emgeki bolsa ogli öze ol ogli bilir ötrü kılk yañ tüze	baba oğlunun yetişmesi için emek sarfederse, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir.
1225	ogul kız isiz bolsa kiiki yañı ol isiz ata kıldı ıdtı ohi	çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur.
1491	yava ıdma boşlag yığa tut kısa yığa tutsa oylan ulur kut basa	serbest ve başı-boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur.
1568	ata pendini sen katıg tut katıg kutadgay künühg birge künde tatıg	baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir.
1624	negü ekse yirke yana ol önür ogul togsa kılkı ataka yanur	yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı (huyu) da babasına çeker.

B. Çocuk terbiyesi ve bununla ilgili tavsiyeler

Kutadgu Bilig'de çocukların nasıl eğitileceği konusundaki beyitler bugün için oldukça düşündürücüdür. Bu beyitlerde şu konulara değinilmektedir: Çocuk terbiyesini aile, kendi evinde yapmalıdır, yani bu iş başkalarına bırakılmamalıdır (Günümüz şartlarında eşler çalıştığı için çocuklar daha iki-üç aylıkken kreşlere, bakıcılara bırakılmaktadır). Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tutulmalıdır. Çünkü böylece çocuk temiz büyüyecek, sağlıklı ve uzun ömürlü olacaktır (Günümüzde çocuk bakıcılarında, eğitimlerde de dikkat edilen özelliklerdendir). "Çocuklara bilgi ve terbiye verilmesi her iki dünyada (yaşanılan

dünya ve ahiret dünyası) onların faydasıdır." görüşü yine inanış doğrultusundadır.

Bunlardan, öncelikle eserde bir bölüm olarak yer alan beyitler şunlardır;

	OGUL KIZ TOGSA NETEG İGİDGÜSİN AYUR	ÇOCUKLARIN NASIL TERBİYE EDİLECEĞİNİ SÖYLER
4504	ogul kız törüse seniñ ay teñin eviñde igidgil igidme öñin	senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.
4505	avurtası edgü kişi tut arıg ogul kız arıg kopga turgay karıg	süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.
4506	ogul kızka öğret bilig hem edeb añar iki ajun anıñ asğı tap	oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur.
4508	kamug erdem öğret ogulka tükol ol erdem bile bu tire birge mal	oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur.
4509	süre idma boşıag ogulug yava yava bolga boşıag yügürgey ive	oğulu başı-boş dolaşmağa bırakma; başı boş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur.

C. Kız çocukları ve kadınlarla ilgili tavsiyeler

Eserde, kız çocuklarıyla ilgili bölümler de (4510 vd.) yer almaktadır. Ancak, burada söylenenler İ. Kafesoğlu'nun da belirttiği gibi daha çok "zevce"lerle ilgili, aile düzenini sağlayıcı uyarılardan ibarettir. Kafesoğlu'na göre "kadınlar hakkındaki tavsiyelerinde İslâmî tesirlerin sınırını pek geniş tutmamak icab etmektedir" (Kafesoğlu, a.g.e., s. 15). Ancak, aşağıda yer alan beyitler, günümüz insanı için oldukça düşündürücü ve ürkütücüdür. *Kutadgu Bilig'e* göre; kız çocuklarını erkenden evlendirmek gerekir. Aksi takdirde bunun pişmanlığı insanı öldürür. Böyle kızların doğmaması, doğarsa yaşamaması daha iyi olacaktır. Kadının içi, dışı gibi olmadığından (?) her zaman evde tutulmalıdır.

Sokakta görenler onların gönlünü çeceleğinden yabancıyı eve sokmamak, kadını dışarıya çıkarmamak gerekir. Hattâ, yemekte-içmekte ölçüyü kaçıracaklarından kadınlar, erkeklerle ayrı oturmalıdırlar. Onları zapt ve rapt altına almak zordur.

Oğuz Destanı'nın küçük bir parçası olarak da düşünölen *Dede Korkut* hikâyeleri ile karşılaştırıldığında, kadına bakış ve düşünöcenin her iki eserde taban tabana zıt olduğu görölür. *Kutadgu Bilig*'de kahramanların bile mahvına, yok olup gitmesine sebep olan kadın, *Dede Korkut*'ta erkeğıyle eşit şartlara sahip, yanında yer alan, görüş ve düşünöcelerine danışılan, değer verilen, her konuda güvenilen, vefalı, her şarta uyum sağlayabilen, gerektiğı zaman eşi için canını feda etmekten kaçınmayan bir varlık olarak karşımıza çıkar. *Kutadgu Bilig*'den çok eski tarihlere gittiğı düşünölen *Dede Korkut Kitabı'nöaki* bazı hikâyeler eski Türk toplumunda kadının yerini çok iyi göstermektedir. Bunlardan *Kam Pürenün Oğlı Bamsı Beyrek Boyını Beyan İder Hanum Hey* başlıklı hikâyede Banı Çiçek, Beyrek'e at yarışı yapmayı, ok atmayı, güreşmeyi teklif eder. Eğer bu oyunlarda Beyrek onu geçebilir ve yenebilirse kendisini görebileceğini söyler ve yarışır. Hikâyenin devamında Beyrek, babasına nasıl biriyle evlenmek istediğini açıklar: *Baba mana bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alı vir baba mana (Dede Korkut Kitabı I, s. 124). Kazan Big Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğı Boyı Beyan İder Hanum Hey*'de ise, *Burla Hatun*, kara aygırına binip, kara kılıcını kuşanır ve kırk ince belli kız ile birlikte eşi *Kazan Big* ile ava giden oğlu *Uruz*'un izlerini sürer (a.g.e., I, s. 173). *Kanlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyını Beyan İder Hanum Hey* başlıklı hikâyede *Kan Turalı* ile *Selcen Hatun* düşmana karşı birlikte savaşır ve yenerler (a.g.e., I, s. 184-198). Dolayısıyla, *Kutadgu Bilig*'de kadınla ilgili olarak göze çarpan yukarıdaki görüşler Araplarla etkileşimin bir sonucudur. Türk'ün kadına bakışı ve yorumlayışı olmasa gerektir.

Günümüzün eğitimli, çağdaş, kültürlü, ne istediğini, ne yaptığını bilen, kendine güvenen, erkeğın arkasında değil, her zaman ve her yerde yanında yer almasını bilen kadını için *Kutadgu Bilig*'deki görüşler (evin kapısını kilitle, eve erkek sokma, bunlarda vefa yoktur, meyvası zehirdir vb.) çoktan devrini tamamlamış, tümöyle gerilerde kalmıştır (bk. 4511, 4513, 4515, 4516, 4518, 4519, 4520-4523, 4525, 4526).

4510	kızıg tutma evde uzun begsizin ökünç birle ölgey özün ıgsizin	kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür.
4512	kalı togsa yigrek aña yir koyı evi bolsa koşnı öiügler toyı	eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.
4514	yatıg evke ıdma çıkarma tişig körüp yolda algan köz ol bu kişig	yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler.
4517	tişig katma erke yigü içgüde kalı kattırn erse keçer keçgüde	yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçırırlar.
4524	neçe kızgu eñlig yüzi suvlug er tişilerde ötrü özi boldı yir	nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırıl- pırıl parlayan erkekler, kadınlar yüzünden, toprak olup-gitmişlerdir.

Ç. Küçük yaşta öğrenme

Kutadgu Bilig'öe öğrenmenin (bilgi ve meslek) küçük yaşta başlaması gerektiği belirtilir.

1822	takı bir sebep kolsa oğlan bilig kiçigde tegürgü biligke elig	bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlamalıdır.
1823	kiçig oğlan erken bilig öğrenür ulug boisa ötrü tilekke tegür	insan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur.
4037	tapugka açayın tise er kapug kiçig oğlan erken kılıngu tapug	insan hizmet kapısını açmak isterse, küçük yaşta hizmete başlamalıdır.

Buna ilâve olarak da akıl, yaş ve öğrenme üçlüsünün bir süreç içerisinde biraraya geleceğine, öğrenmenin belli bir yaşta gerçekleşeceğine, olgunlaşıp üretken olmanın, bilgi aktarmanın zaman alacağına değinilir:

293	kiçig oğlanıg kör ukuşka ulam yaşı yetmeginçe yorımaz kılam	küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez.
-----	---	--

D. Öğrenmenin yaşadıkça sürmesi

Kutadgu Bilig'de öğrenmenin yaşadıkça sürdüğüne ilişkin beyitler de yer almaktadır. İnsan, yaşadıkça öğrenir ve öğrenerek hakîm, bilgili olur. Bu da onu başarı ve mutluluğa taşır.

1680	biligsiz togar ol turu öğrenür bilig bilse ötrü kamug iş önür	insan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca, her işinde muvaffak olur.
1814	bilig bilse künde kutadur küni neçe me kiçig erse bolur ulug	insan bilgi bilirse, hayatta gündengüne saadeti artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur.
1816	kişi öğrenip mü bolur ol бүгү azu tadu birle togar mu tigü	insan öğrenerek mi hakîm olur, yoksa doğuştan mı böyle doğar?

E. Görüp öğrenmenin önemi

Kutadgu Bilig'de öğrenmenin önemine ilâve olarak, görerek öğrenmeye ilişkin satırlar da bulunmaktadır. Bu yöntem, kolay ve pratik öğrenme yollarından biridir.

1932	anasında togsa togar beglikin körü öğrenür iş bilür yiglikin	bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir.
1941	maña ok tapındıñ kiçigde berü körü öğrenü bildiñg edgü törü	küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek, iyi kanunlar elde ettin.

F. Soru sorarak öğrenme

Kutadgu Bilig'de soru sorarak öğrenmeye ilişkin beyitler de yer almaktadır. Buna göre, soru sormak kolay, cevaplamak ise zordur. Çünkü bilgiyi gerektirir:

1907	ayıtmak oñay boldı tersi cevab cevabka ilig bilgi bolgay savab	sormak kolay, fakat cevabı güçtür; vereceğim cevap esasen hükümdarın bilgisi dahilindedir.
1909	ilig aydı aytıglı muhluğ bolur özi bilmedükin anıñdın kolar	hükümdar: -soran muhtaçtır; kendisi bilmediği için, bunu karşısındakine sorar -dedi-

G. Nasihat ederek öğretme

Kutadgu Bilig'de nasihatlere oldukça fazla yer verilmiştir. Bunlara (vaktin iyi değerlendirilmesi, ana-babanın hoşnut edilmesi, onlara hizmet edilmesi, emeği geçen kimselerin unutulmaması, karşılık olarak daha fazlasının yapılması (1597), insanlara nasıl davranılması gerektiği vb.) uyulduğu takdirde, kişinin mükâfatını göreceği, mutluluk kapısının aralanacağı anlatılır:

1505	yava bolma boşlag yügürme özün köni bol silig bol kılınçın sözüñ	aylak olma ve başı-boş dolaşma, kendi-kendine koşma; işinde ve sözünde dürüst ve mülâyim ol.
1568	ata pendini sen katıg tut katıg kutadgay künüñ birge künde tatıg	baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir.
1569	atahñı anahñı sevindür tapın yahut birge tapguh tümen miñ asıg	babanı, anneni hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin.
1595	kişi emgek ıdsa saña belgüñüg unıtma ol emgekni bolma ölüg	sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma.
1596	kişilikni kodma ay aslı kişi kişilik kılı tur kişiğe tuşı	ey asil insan, insanlığı bırakma; insanlara karşı daima insaniyet ile muamele et.

Ė. İnsan olabilmenin şartı: Öğreten ve öğrenen olmak

Kutadgu Bilig'e göre, insan olabilmek için ya öğreten ya da öğrenen olmak gerekir. Bu ikisinden biri olmayan, insan da değildir.

3217	kişi iki türlüğ kişi atanur biri öğretigli biri öğrenür	iki türlü insana insan derler: biri - öğreten, biri -öğrenen.
3218	ikide naru barça yılık sanı tilese munı tut tiiese anı	bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen, onu seç.
3219	sen emdi kayu sen maña ay aça ikide biri bol üçünçte kaça	şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol, üçüncüsünden kaçın.

H. Akıl ve bilginin değeri

Akıl, insan olabilmenin, değer bulmanın şartıdır. Bilgiye de akılla ulaşılır. *Kutadgu Bilig'e* göre, insanı diğerlerinden farklı kılan bilgidir. Bilgisiz insan ise kördür. Dünyaya hâkimiyet için pek çok fazilet, akıl ve bilgi gerekir. Akıl, karanlık geceyi aydınlatan meş'ale, bilgi ise insanı aydınlatan bir ışıktır. İnsanın yükselmesi akıl, büyümesi ise bilgi ile gerçekteşir. İ. Kafesoğlu, konuyla ilgili olarak "Bütün bu cümleler determinist kaderci bir düşünçenin değil, rasyonel bir anlayışın belirtileridir. Bilhassa tefekkürün koyu dinî baskı altında bunaldığı o devirlerde bir Türk yazarının akıl ve müsbet bilgiye üstünlük tanıyan; nazariyatçılık ve "peygamberler tefekkürü" ile alâkasız bu sözleri Türklerin pratik zekâ ve zihniyetini ortaya koymasını itibarıyla dikkate değer bir mahiyet taşır. Nitekim bu tarz düşünce kanun anlayışında da kendini göstermektedir." der (*Kutadgu Bilig ve Kültür. Tarihimizdeki Yeri*, s. 18) (bk. 201, 271, 281, 282, 288, 289, 300, 301, -303, 305, 1228, 1493-1495, 1680, 1681, 1814, 1819, 1820, 1824, 1827, 1846, 2449, 2451, 2482, 3013, 3014, 3165, 3169, 3220, 3221, 3223-3225, 4045, 6605-6607, 6609, 6611- 6615).

1825	bilig tut ya erdem kişi öğrenür meger bu ukuş ol tadudın önür	bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar.
1845	kişi yılık birle adırtı bilig bilig birle yalıguk kötürdi elig	insanı hayvandan ayıran şey bilgidir; insan-oğlu bilgi ile hâkim vaziyete geçmiştir.
2450	bilig tegmese kimke erse ülüg tirig tise bolmaz anı tut ölüg	bir kimse bilgiden nasibini alamamış ise, ona diri demek doğru olmaz; sen onu ölü bil.
2452	biligsiz kişi ol kurug sır bediz biliglig kişi ornı kökte ediz	biligsiz adam boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir.
6608	bilir men tise sen biligdin yırak biligsizke sandıñ biigligi ara	"Bilirim" dersen, sen henüz bilgiden uzaksın; bilenler arasında sen biligsizlerden sayılırsın.

I. İş Disiplini

Kutadgu Bilig'de işe başlama, iş eğitimi, iş disipliniyle ilgili bölümler de bulunmaktadır. Bunlara göre, çıraklık eğitimine küçük yaşta başlamak, töre ve usulü öğrenmek, hareketlerini onlara göre düzeltmek, erken kalkıp işe koyulmak, işi çabuk ve zamanında yapmak gerektir. Ayrıca, dünya ve ahiret işini birbirinden ayrı tutmasını bilmek, her işinde önce bilgi edinmek de önemlidir (bk. 4041, 4042, 4044-4049, 4383, 4389).

4037	tapugka açayın tise er kapug kiçig oğlan erken kılıngu tapug	insan hizmet kapısını açmak isterse; küçük yaşta hizmete başlamalıdır.
4038	törü hem toku bilse tüzse yorık kirü hem çıka bilse itse kılık	töre ve usulü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketi edep dairesinde olmalıdır.
4039	tapugka irig bolsa erte turup köhül til kiçig tutsa kodkı bolup	erkenden kalkıp, hizmete hazır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazî olması lâzımdır.
4040	yumuşka irig bolsa yügrü turu kulak köz yiti tutsa aşru körü	her işi sür'atle ve vaktinde yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır.
4043	kirür hem çıkar bolsa anda naru ötünse öttüg sav törüçe körü	bundan sonra girerken, çıkarken, dilek ve ricaları arzederken, usulüne göre hareket etmelidir.

İ. Bilginlere saygı

Kutadgu Bilig'de bilginlere neden ve nasıl davranılması (yurda pek çok faydalan dokunduğundan saygı gösterilip izzet ve ikramda bulunulmalı, ne derlerse yapılmalı, önlerinde hürmetle eğilmelidir. Bilgili hükümdar =yönetici gönül rahatlığıyla öğretebilmeleri için haklarını koruyup kollamalıdır vb.) gerektiğine dair beyitler de yer almaktadır:

1820	biligke teğir ötrü bilge bolur bu bilgi bile asğı ilke tolur	böylece bilgiye erişir ve bir gün âlim olur; bu bilgi ile memlekete çok faydası dokunur.
5551	olarda biri bilge âlim turur bu âlim bile erke kut kıv bolur	onlardan biri âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar.
5552	agırila bularıg negü aysa kıl şeri'at yolu tut boyun bir egil	onlara izzet ve ikramda bulun, ne derlerse, yap; şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme ve önlerinde hürmetle eğil.
5553	bularnıñ hakı tıdma içgü yigü birü tur muñgadmasu ilçi bügü	ey hakim hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler.
5554	köhül inçliki birle öğretsüfer bilgisizler andın ma öğrensüler	gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensizler.

J. Kitabın ve yazının önemi, kalem-kılıç ilişkisi

Söz uçar, yazı kalır. Dille söylenenin inkârı kolaydır, ama yazı kalıcılığı, gerçekliği sağlar. İyinin, doğrunun, eğrinin, yanlışın gösterildiği, geçmişin anlatılarak geleceğe yol gösterildiği kitaplar, *Kutadgu Bilig'de* de yerini bulur, kitap okuyan insanların geçmişteki büyük adamları tanıyarak onlara benzeyebileceği, bundan hem kendisine hem de ülkesine iyilik geleceği belirtilir. Kalem ve kılıç ilişkisine de değinilir, biri halkı itaat altında tutarken, diğeri doğru yolu bulup göstermektedir. Kılıç ile ele geçirilen memleketin, kalem (akıl ve bilgi) olmayınca insanın elinde tutulması zordur. Yöneticilerin olgun, okuyan-yazan ve derin görüşlü olmaları gerekir. Dünyaya hâkimiyet, kalemle yani akıl ve bilgiyle olur. Ülkenin düzeni, dirliği, zenginliği ilimle, bilgiyle gerçekleşir, işleri yazıyla düzenlenir. Kitapta bulunmasıydı pek çok şey unutulur, kimse tarafından bilinmez, tanınmazdı. Kitap, yol gösterici olup her iki dünyaya açılan bir eldir. Yazı bilen kişi zeki olur, gün, ay, yıl hesabını bile onu bilmekle gerçekleştirir. Tanrı bu dünyayı yaratmadan, levh ve kalemi yaratmıştır (bk. 259, 268, 269, 281, 282, 350, 351, 2223-2227, 2234, 2428, 2482, 2629, 2697, 2700- 2702, 2707, 2714, 2720),

2426	kılıç birle alsa bolur terk ilig kalem bolmagınça basumaz elig	bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz.
2698	bitimedi erse bitigligi negü bilgey erdiñg bu hikmet bilig	yazarlar kitapları yazmamış olsalar idi, bu hikmet ve bilgileri biz nasıl öğrenebilecektik.
2699	bitip kodmasa erdi bilge bögü biziñde ozakıg kim erdi tigü	âlim ve hakimler yazıp bırakmamış olsalardı, bizden evvel gelenlerden kim bahsedebilirdi.
2711	kılıç birle tutlur kalı tutsa il kalem birle baslur kalı bassa il	eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur; eğer memlekete hüküm etmek icap ederse, kalem ile edilir.
2715	kılıç kan tamuzsa begi il alır kalemde kara tamsa altın kelir	kılıç kan damlatırsa, memleket alır; kalemde mürrekkep damlarsa, altın gelir.

KAYNAKÇA

- Büyük Lügat ve Ansiklopedi -Meydan Larousse-, IX, (1972), İstanbul.
- Emre, (1998). *Terceme-i Pendnâme-i Attar*, (Haz. Azmi Bilgin), İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Ercilasun, A. Bican (1985). "Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, I, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı*, I, Giriş-Metin-Faksimile, Ankara, TDK. Yay.
- Feridüddin-i Atar (1946). *Pendname* (çev. M. Nuri Gencosman), Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, Boğaziçi Yay.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay.
- Kaşgarlı Mahmud (1985) (çev. Besim Atalay), *Dîvânü Lugâti't-Türk*, I, Ankara, TDK. Yay.
- Yûsuf Has Hacib (1979). (haz. Reşid Rahmeti Arat), *Kutadgu Bilig*, I, Metin, Ankara, TDK. Yay.
- Yûsuf Has Hacib (1959). (haz. Reşid Rahmeti Arat), *Kutadgu Bilig*, II, Tercüme, Ankara, TDK. Yay.